

Beata Gryko-Andrejuk
Białystok

**Inwentarz karmelitów w Białyniczach z 1825 r.
w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie,
fond 273–263, k. 1–8**

Białynicze to miasteczko w powiecie i guberni mohylowskiej, nad rzeką Drucią¹. W 1577 r. Białynicze należały do kniazia Zbaraskiego, który zbudował w Białyniczach zamek. Po jego śmierci w 1585 r. miasteczko otrzymała jego córka Barbara, która w początkach XVII w. sprzedała część Białynicz swojemu ojczymowi, kanclerzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego, Lwu Sapieże (jego pierwszą żoną była wdowa po kniaziu Zbaraskim Dorota Firlejówna). Lew Sapieha zapisał Białynicze w testamencie synowi, Kazimierzowi Leonowi. 4 października 1634 r. miasteczko otrzymało prawo magdeburskie². W 1635 r. Kazimierz Leon Sapieha wykupił od potomków Zbaraskich pozostałą część miasteczka. Po jego bezpotomnej śmierci Białynicze otrzymała Anna Naruszewiczowa, która dobra te sprzedała. Wiemy, że w 1662 r. Białynicze należały do Władysława Jozafata Sapiehy, krajczego litewskiego, który sprzedał je w 1685 r. Katarzynie z Sobieskich (siostrze króla) Radziwiłłowej, żonie Michała Kazimierza³. Od 1733 r. właścicielami Białynicz byli Ogińscy⁴. W drugiej połowie XVIII w. w miasteczku powstał zakon mariawitek, przy którym znajdowała się pensja dla szlacheckich córek. Po pierwszym rozbiórze Polski Białynicze znalazły się pod panowaniem Rosji. W trakcie wojny w latach 1654–1667 miasteczko zajęły wojska rosyjskie, w granice Wielkiego Księstwa Litewskiego powróciło po rozejmie Andruszewskim w 1667 r.⁵

Fundacja karmelitów w Białyniczach powstała dzięki Lwu Sapieże w 1624 r., choć niektórzy autorzy podają również jako daty fundacji rok 1622 i 1623⁶. Mo-

¹ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880, t. 1, s. 199.

² *Goroda, mestečki i zamki Wielikago Kniażestwa Litowskago*, Minsk 2009, s. 69.

³ J. Giżycki, *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, Kraków 1918, s. 25.

⁴ *Goroda...*, s. 69.

⁵ *Ibidem*, s. 69.

⁶ M. Baliński, T. Lipiński w *Starożytnej Polsce* pod hasłem „Białynicze” podają jako datę fundacji karmelitów w Białyniczach rok 1623, zob. M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska*, Warszawa 1844, t. 1, s. 719; Natomiast J. Chodynicki jako datę fundacji sugeruje czas około roku 1622; zob.

tywem, który skłonił wojewodę wileńskiego do zainicjowania nowego obiektu sakralnego, było zwycięstwo odniesione nad Moskwą w 1618 r., zakończone rozejmem w Dywilinie⁷. Eustachy Wołłowicz, biskup wileński w 1623 r. wydał zezwolenie na odprawianie w białynickiej świątyni obrzędów religijnych. Sejm zwołany do Brześcia Litewskiego w 1653 r. potwierdził tę fundację⁸. Świątynia została konsekrowana w 1705 r. przez biskupa Tomasza Zenowicza⁹. Karmelici białyniczcy otrzymali wsie: Cerkowiszcze, Techtino, Ugolszczyzna. Ponadto, Lew Sapieha przeznaczył zakonnikom cztery place w Białyniczach wraz z zabudowaniami. 6 listopada 1624 r. ustalono obowiązki poddanych względem klasztoru. Poddani białyniczcy byli zobowiązani do zapewnienia ojcom karmelitom m.in. wyżywienia, zagwarantowania drewna na opał¹⁰. Kazimierz Leon, syn kanclerza, a następnie dziedzic Białynicz, nadał im jurydękę pod miasteczkiem oraz prawdopodobnie dokończył budowy siedziby zakonnej¹¹. Około 1638 r. podkanclerzy wielki litewski sprowadził do konwentu drukarnię¹². Niestety istniała ona najprawdopodobniej jedynie w latach 1652–1653¹³. W 1641 r. zakon liczył około

J. Chodynicki, *Wiadomość historyczna o fundacjach klasztorów zakonu karmelitańskiego niegdyś w Polsce, a później pod panowaniem Austrii, Rosy i Pruss zostających*, Lwów 1846, s. 37–38.

⁷ E. Nowakowski, *O cudownym obrazie Matki Boskiej w kościele oo. Karmelitów w Białyniczach*, Kraków 1899, s. 4.

⁸ Ibidem, s. 38.

⁹ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (dalej BLAN) F. 273–263 k. 1–8. rkps Inwentarz karmelitów w Białyniczach sporządzony w 1825 r.

¹⁰ J. M. Giżycki, *Z przeszłości karmelitów...*, s. 25–26: *listopada 1624 roku postanowiono obowiązki poddanych względem klasztoru. Z włóki pieniędzy kop groszy litewskich 4, żyta dawać ćwierci białynickich 2, jęczmienia też 2, pszenicy 1/2 ćwierci, owsa ćwierci białynickich 2, gryki ćwierci 1, grochem miary białynickiej osmiąszka 1, maku kwart 4, chmielu ćwierci 1, płótna lnianego bielonego łokci 2 okrągłych, płótna konoplanego bielonego łokci okrągłych 2. Z 10 włók jałowicę dobrą 1. Z włók 6 wieprza karmnego 1. Z włóki gęś 1, kurów sześcioro, jajec kopa 1. Z 10 włók masła pud. (funt. 40) jeden, mający w sobie kwart 24. Z włóki serów 2, kapusty głów 30, cebuli rzeszota(?) 1, ewikły osmiąszka 1, pasternaku osmiąszka 1, marchwi osmiąszka 1, grzybów wedle urodzaju, kopa, jagód czarnych wedle urodzaju, kopa, rzepy 1/2 ćwierci, słomy jarej wóz jeden, rżanej wóz jeden, drzewa wozów 12. Stróży dwu na rok; sianożęć sprzątać gwałtem, stodoły i krupy robić. Do folwarku budowanie stare poprawiać, na nowe drzewo wywozić. Szyнку, aby we wsi nie było. Dwór folwarczny i ogród do niego należący ogradzać. Stancję dla prowincyała, gdy przyjedzie składać będą powinni: ze wszystkich włości jałowicę jedną; z 15 włók barana, z 5 włók gęś 1, z włóki kura 1, z 4 włók owsa ćwierć 1, ze wszystkich włości słoju białynickich miarę jedną, z włóki jajec 10, ze wszystkich włości faskę masła na kwart 22. Wszystkie te prowenty (okrom stancy) na dzień Św. Marcin oddawać. I wreszcie taki dopisek: gdy pomiar będzie włók w każdym końcu włóki oycowie mają naddać poddanym swoim wzdłuż po 3 sążni, a gdzie włóka będzie podła, tam osobliwie mają być naddatki, wedle uważania.*

¹¹ Ibidem, s. 80.

¹² *Drukarze dawnej Polski*, z 5 Wielkie Księstwo Litewskie, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław – Kraków 1959, s. 118.

¹³ Znane są dwa druki, które wyszły z tejże drukarni. Były to kazania pogrzebowe J. Chr. Glińskiego po śmierci Teodory Sapieżyny oraz B. Gintera po śmierci Hieronima Sieniawskiego; zob. *Drukarze...*, s. 118.

14 zakonników¹⁴. Wkrótce również utworzono nowicjat, a od połowy XVII w. funkcjonowała szkołka parafialna. Potwierdza to dalekosiężne plany Sapiehów związane z tą fundacją. W klasztorze karmelitów znajdował się cudowny obraz Matki Bożej. Zainteresowanie cudownym obrazem zaczęło wzrastać od połowy XVII w. W 1756 r. papież Benedykt XIV wydał bullę zezwalającą na koronację cudownego wizerunku, która odbyła się 8 września 1761 r.¹⁵ W 1804 r. miała miejsce wizytacja kanonika Ksawerego Weytko. Wówczas istniał nadal nowicjat, prowadzono wykłady z filozofii dla kleryków¹⁶. Trudne chwile dosięgły również karmelitów białynickich. Klasztor skasowano w 1832 r. Kościół po pożarze w 1859 r. został odbudowany dzięki usilnym staraniom ks. L. Godlewskiego¹⁷. Klasztor w kwietniu 1876 r. został zamieniony na monastyr prawosławny, kościół został spalony przez Rosjan, ale obraz ocalał¹⁸. Ostatnim proboszczem katolickim był ks. Godlewski¹⁹. W 1930 r. znajdował się tu klub, a po II wojnie światowej kino, następnie skład, a nawet przez pewien czas szkoła²⁰. Klasztor ostatecznie zniszczono, a na jego miejscu wzniesiono centrum handlowe.

Inwentarz karmelitów w Białyniczach sporządzony w 1825 r. BLAN f. 273–263, k. 1–8

Kościół fundowany przez ks. Lwa Sapiehę wojewodę W. K. L. Roku 1624 a konsekrowany przez JM. Biskupa Tomasza Zenowicza w roku 1705 pod tytułem Wniebowzięcia NMP. Dach był kryty nowy, w gzymsach i tynku z podworza potrzebnie reperowanie. Wewnątrz cały malowany różne Historje Polonye do połowy z marmuru, reszta z cegły. Wchodząc do kościoła z kraty żelazną ołtarz duży [...] marmurowy. Mensa murowana, na tey cyborium dwupiętrowe snycerskiej roboty z drzwiczkami w srebro oprawionemi i zamkiem [...] na wierzchu obrazek z figurą Pana Jezusa na blasie srebr.[nej]. Częścią pozłacany. Po stronach ołtarza b. relikwiarzów srebrnych na drewnie oprawionych. Aniołków z drewna [...] trzy na tych ołtarzach. Mensa murowana z portatylem do odprawienia mszy. Dalej chór zakonny z ławkami z obu stron, z którego są wschodki murowane prowadzące do ołtarza, który jest przed obrazem NMP wielkimi

¹⁴ W 1632 r. było 8 zakonników, po rozpoczęciu wojny z Moskwą 6, w 1644 r., 1. zob. J. Giżycki, *Z przeszłości karmelitów...*, s. 27–29.

¹⁵ P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Białystok 2003, s. 84.

¹⁶ J. M. Giżycki, *Z przeszłości karmelitów...*, s. 31.

¹⁷ A. Kułagin, *Katolickie kościoły na Białorusi*, Mińsk 200, s. 167.

¹⁸ L. N. Denisov, *Pravoslavnyje monastyrji Rossijskoj imperii*, Moskwa 1908, s. 381–382. Por. E. Nowakowski, *O cudownym obrazie MB...*, s. 29.

¹⁹ E. Nowakowski, *O cudownym obrazie...*, s. 27.

²⁰ A. Kułagin, *Katolickie kościoły...* s. 167.

cudami słynącej. Przed tym ołtarzem jest krata angielskiej roboty nowa w roku 1824 zrobiona. Po stronach tego są cztery kolumny fałszmarmurowe i cztery statuty patriarchów z gipsu. Mensa murowana z portatyłem do odprawienia mszy. Wyżej obraz NMP cudowny koronowany JM. Biskupa Jerzego Helzena 1761 roku dnia 8 [września B.G-A]. Tego dnia w rok pamiątka koronacji najsolenniejsz się odbywa. Drugi na uroczystość szkaplerza Św. NMP dnia 16 lipca bywa wielkie zgromadzenie ludu, także w sobotę [...] z procesją i muzyką.

[...] Obraz rzeczony NMP słynący malowany na drewnie cudownie. Szata srebrna wyślaczana u ramiona snycerskiej roboty wyślaczonych. Korona obrazu szczerozłota, różnymi kamieniami wysadzana również u Pana Jezusa. U NMP zawieszona kukarda srebrna, łącznie kamuszkami drogimi. Przy tej kukardzie zawieszone serca podobne tejże ozdobie. Druga kukarda mniejsza srebrna. [na] perłami sadzona ze złotym łańcuszkiem – w górze nad obrazem korona srebrna. Wyślaczana, dwóch aniołów przy sobie mająca. Po prawej stronie [idzie B.G-A] do wielkiego ołtarza. Ołtarz drugi fałszmarmurowy z obrazem św. Józefa na płótnie malowany z szatą srebrną wyślaczaną. Po tejże stronie w kaplicy ołtarz murowany z obrazem św. Teresy z [...] srebrna. [a] w górze obraz Św. Antoniego. Mensa murowana. Portatył marmurowy. Przy filarze z tejże strony ołtarz drewniany snycerskiej roboty poślaczany i posrebrzany z figurą Pana Jezusa ubiczowanego, z drewna [...] u którego korona srebrna. W górze obraz św. Kazimierza. Mensa drewniana, portatył marmurowy. Po lewej stronie postępując do dużego ołtarza – ołtarz [...] murowany malowany z obrazem św. Eliasza, u którego szata miedziana, część wyślaczana, w górze obraz św. Jerzego. Mensa murowana. Portatył marmurowy. Na tejże stronie w kaplicy ołtarz [...] murowany z obrazem św. Marii Magdaleny, u której szata srebrna. W górze obraz św. Tadeusza. Mensa murowana. Portatył marmurowy. Po tejże stronie przy filarze ołtarz drewniany snycerskiej roboty wyślaczany i wysrebrzany z osobą NMP z drewna rżniętą trzymającą z krzyża zdjętego Pana Jezusa w górze obraz św. Tadeusza. Mensa drewniana, portatył marmurowy. Chrzcielnica w kaplicy po lewej stronie od wyjścia do kościoła w szafie drewnianej w ścianie muru pod zamkiem [...] chowały się podaje w puszkach [...] Ambona po stronie lewej filara drewniana snycerskiej roboty wyślaczana i posrebrzana z różnymi [...] snycerskiej roboty biała malowana z takimże w górze z baldachimem. Wschodki na nią zachodzące drewniane między filarami i ołtarzem z drzwiczkami. Konfesjonały drewniane, snycerskiej roboty zamczyste z okienkami, w których kraty malowane na on murowanymi. Organ 12 głośny drewniany pomalowany i częścią poślaczany.